

Jakub Niedbalski
Uniwersytet Łódzki

(Re)konstruowanie własnej (nie)pełnosprawności – przemiany w sposobie percypowania siebie osoby z dysfunkcjami ciała uprawiającej sport

DOI: <http://dx.doi.org/10.18778/1733-8069.14.3.09>

Abstrakt Celem artykułu jest analiza rekonstrukcji wizerunku dotyczącego dwóch kategorii osób niepełnosprawnych: aktywnych oraz biernych fizycznie. Z jednej strony skupiam się na sposobie, w jaki osoby niepełnosprawne postrzegają własną sytuację, biorąc pod uwagę ich status jako uprawiających bądź nieuprawiających sportu. Z drugiej zaś staram się określić to, jak wspomniane osoby rekonstruują swój wizerunek podlegający ocenie innych ludzi w zależności od tego, czy wykazują się aktywnością, czy biernością fizyczną. W tym celu odwołuję się do opinii osób niepełnosprawnych na temat ich samych (jaźń subiektywna), a także ich oceny tego, jak są postrzegane przez ludzi pełnosprawnych (jaźń odzwierciedlona). Innymi słowy, jest to skonfrontowanie wizerunku osoby niepełnosprawnej aktywnej oraz biernej fizycznie z opiniami i odczuciami dokonywanymi bezpośrednio przez badanych z ich wizerunkiem zapośredniczonym przez opinie innych ludzi.

Słowa kluczowe niepełnosprawność, aktywność, bierność, sport, jaźń, badania jakościowe

Jakub Niedbalski, socjolog, doktor habilitowany, zatrudniony w Katedrze Socjologii Organizacji i Zarządzania Instytutu Socjologii Uniwersytetu Łódzkiego. Specjalizuje się w komputerowej analizie danych jakościowych, metodach badań jakościowych, zagadnieniach socjologii niepełnosprawności i socjologii sportu. Prowadzi badania poświęcone aktywizacji społecznej i fizycznej osób z niepełnosprawnością. Jest autorem kilkadziesiątu publikacji naukowych poświęconych problematyce niepełnospraw-

ności, pomocy społecznej, a także metodologii badań jakościowych.

Adres kontaktowy:

Katedra Socjologii Organizacji i Zarządzania
Instytut Socjologii
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny UŁ
ul. Rewolucji 1905 r. nr 41/43, 90-214 Łódź
e-mail: jakub.niedbalski@gmail.com

Na przestrzeni ostatnich lat pojawiła się w Polsce bogata literatura na temat niepełnosprawności i osób niepełnosprawnych. Jak podają Ewa Nowicka i Małgorzata Głowacka-Grajper (2015: 67–69), można wyróżnić w niej cztery główne grupy tematów. Pierwszą grupę tworzą liczne publikacje koncentrujące się na trudnościach i barierach, jakie osoby niepełnosprawne napotykają w życiu, poczynając od barier architektonicznych, a na barierach społecznych w postaci niezrozumienia, dyskryminacji i odrzucenia kończąc (zob. Bedyńska, Rycielski 2010; Błaszczak, Przybylski 2010). Drugi nurt badań dotyczących osób niepełnosprawnych skupia się na aspektach pedagogicznych oraz sposobach usamodzielniania i wspierania takich osób (np. w edukacji, na rynku pracy) przedstawianych za pomocą kategorii: „wsparcie”, „opieka”, „rehabilitacja”, „integracja” (zob. Brzezińska, Pluta, Rycielski 2010; Frąckiewicz, Koczur 2010). Trzecia grupa to badania tożsamości osób niepełnosprawnych i sposobów, w jakie postrzegają siebie i otaczający je świat społeczny (zob. Smoczyńska 2010; Wołowicz-Ruszkowska 2013). Wreszcie, czwartą grupę stanowią badania dotyczące społecznych procesów kształtowania się kategoryzacji społecznych, które wyodrębniają, naznaczają i stereotypizują osoby niepełnosprawne (zob. Kazanowski 2011; Sahaj 2013). W nim także znaleźć można refleksję nad kategoriami stosowanymi w dyskursie naukowym, które przez swój ewaluacyjny wymiar wpływają na resztę społeczeństwa (Nowicka, Głowacka-Grajper 2015: 68).

W artykule koncentruję się na procesie rekonstruowania wizerunku siebie osoby niepełnosprawnej dokonywanego za sprawą psychofizycznych przemian wynikających z uprawiania sportu oraz po-

czuciu zmiany w sposobie postrzegania własnej osoby przez innych, co także związane jest z wykazywaną przez te osoby aktywnością fizyczną. Innymi słowy, celem analizy jest zrekonstruowanie oraz porównanie sposobu definiowania osób niepełnosprawnych reprezentujących dwie kategorie badanych: biernych oraz aktywnych fizycznie, dokonywanej z perspektywy jaźni subiektywnej oraz jaźni odzwierciedlonej.

Inspiracje teoretyczne i podstawy metodologiczne badań

W analizie materiału badawczego zastosowana została metoda analizy dyskursu (Czyżewski 2005). Pozwala ona na badanie mechanizmów i treści kategoryzacji społecznych i opinii na temat poszczególnych grup żyjących w społeczeństwie (van Dijk 2001: 31). Sam dyskurs jest pojęciem stosowanym przez przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych, badaczy wywodzących się z różnych szkół i reprezentujących rozmaite paradygmaty, co między innymi sprawia, że nie stanowi on jednolitej kategorii (Jabłońska 2012: 77). Z tego względu jest to pojęcie, które nie ma jednej spójnej definicji, lecz jest określane na różnych płaszczyznach i w wielu wymiarach (Wodak, Krzyżanowski 2011: 16). Dyskurs jest czymś więcej niż tylko określonym sposobem używania języka. Jest zbiorem ustalonych reguł odnoszących się do zestawu zdarzeń komunikacyjnych, w których uczestniczymy – określa sposoby i formy komunikacyjnych przekonań oraz definiuje zakres i reguły rządzące społecznymi interakcjami. To właśnie poprzez dyskurs dochodzi do uzewnętrznienia wewnętrznych stanów jednostki, ale to także poprzez dyskurs jednostka asymiluje pochodzące

ze świata zewnętrznego zestawu pojęć i idei oraz reguły łączących je zależności (Trutkowski 2000: 109). Analizując dyskurs, który wyznacza codzienne działania komunikacyjne jednostek, możemy dotrzeć do treści i zakresu społecznych reprezentacji, a także odtworzyć sposób społecznej rekonstrukcji świata na podstawie dostępnych nam sposobów (Trutkowski 2000: 110).

Dyskurs, jak piszą Dorota Rancew-Sikora i Piotr Pawliszek (2012: 6), jest zarazem strukturą ograniczającą, jak i zasobem służącym jednostkom i zbiorowościom do wytwarzania rzeczywistości społecznej. Proces ten odbywa się przez kształtowanie wiedzy, relacji i tożsamości aktorów w różnych specyficznych kontekstach. Za Cezarym Trutkowskim (2000: 109) dyskurs rozumieć można jako „zbiór ustalonych reguł odnoszących się do zestawu zdarzeń komunikacyjnych, w których uczestniczymy, określa sposoby i formy komunikacji przekonań oraz definiuje zakres i reguły rządzące społecznymi interakcjami”.

W niniejszym artykule wykorzystałem analizę badania pola semantycznego opracowaną przez Régine Robin i jej zespół, pracujący w Ośrodku Leksykologii Politycznej w Saint-Cloud. Metoda ta, jak wskazuje Régine Robin (1980: 252–256), ma na celu „szukanie znaczenia tekstu, zdania, wy-

razu” i „wymaga [...] pozornego rozłożenia ciągu wypowiedzeniowego i porządku wypowiedzi po to, by złożyć je na powrót zgodnie z czytelnością znaczącą”. Oznacza to dokonanie wyboru słów-kluczy (podmiotów), a następnie utworzenie dla nich – na podstawie analizowanego tekstu – sześciu osobnych sieci: ekwiwalentów, opozycji, określeń, asocjacji, działań podmiotu i działań na podmiot. Uporządkowane sieci składają się na pole semantyczne danego pojęcia, a pole to stanowi podstawę do odnalezienia wspomnianej powyżej „czytelności znaczącej” (Dudkiewicz 2006: 37). Pierwszym krokiem w tej analizie jest wybór kategorii, której pole semantyczne będziemy określać. W moim wypadku będzie to wyrażenie „osoba niepełnosprawna”. W tekstach analizowanych wypowiedzi wyróżniamy pięć aspektów: a) ekwiwalenty, czyli słowa i określenia służące wypowiadającemu się w opisie osób niepełnosprawnych; b) asocjacje – określenia i skojarzenia odnoszące się do osoby niepełnosprawnej lub/i z nią związane (przymiotniki i rzeczowniki); c) opozycje – elementy wypowiedzi pozostające w opozycji do kategorii „osoba niepełnosprawna”; d) czynności wykonywane przez osoby niepełnosprawne, w tym różne formy ich aktywności (głównie czasowniki); e) terminy opisujące działania skierowane na osobę niepełnosprawną i odczucia wobec niej, wpływy zewnętrzne na osobę niepełnosprawną (czasowniki).

Ilustracja nr 1. Schemat analizy pola semantycznego

PODMIOT POLA (badane wyrażenie, tu: <osoby niepełnosprawne>) → CZYLI (ekwiwalenty) → TO (określenia) → W PRZECIWIENSTWIE DO (opozycje) → Z KTÓRYM WIĄŻĄ SIĘ (asocjacje) → KTÓRE POWODUJE (działania podmiotu) → WOBEC KTÓREGO (działania wobec podmiotu)

Źródło: *Fatyga 2014: 5.*

Ponieważ zaś dyskurs, jak pisze Lech Nijakowski (2008: 114), to tekst w kontekście, a zatem nie tylko utrwalony system znaków, ale również społeczny kontekst jego powstania, rozpowszechniania i odbioru, analiza dyskursu pozwala zrekonstruować nadawane znaczenia we wszystkich wymiarach i kontekstach (Nijakowski 2008: 114). W związku z tym interpretacja danych przeprowadzona została także na poziomie znaczeń. Konieczne jest w tym wypadku odwołanie się do szerszych fragmentów wypowiedzi uzyskanych w sytuacji wywiadu i zastosowanie metody hermeneutycznej, polegającej na poszukiwaniu wewnętrznych powiązań w wypowiedziach rozmówców. Celem tak prowadzonej analizy było odczytanie z uzyskanego materiału badawczego mechanizmów konstruowania wizerunku osoby niepełnosprawnej. W ten sposób poszukiwano powtarzających się w wywiadach sposobów definiowania i opisywania osoby niepełnosprawnej, a także ewentualnych typów i odmienności w tym obszarze.

o nieuprawianiu żadnego rodzaju sportu w sposób regularny¹.

Analiza semantyczna – osoba niepełnosprawna i niepełnosprawność w kontekście bierności vs. aktywności fizycznej podmiotu

Analizując pole semantyczne kategorii „osoba niepełnosprawna”, udało się odszukać w wypowiedziach rozmówców wyrażenia, które stanowiły ekwiwalenty dla tej kategorii. Zostały one wymienione w tabeli 1 w kolejności ze względu na częstość ich występowania.

Tabela 1. Ekwiwalenty kategorii „osoba niepełnosprawna”

Kategorie odnoszące się do podmiotu (ekwiwalenty)	Osoba niepełnosprawna nieaktywna fizycznie (nieuprawiająca sportu)	Osoba niepełnosprawna aktywna fizycznie (uprawiająca sport)
Perspektywa „ja”	Zależna, prawie niewidoczna, zdana na innych, samotna, ograniczona przez różne bariery, pozbawiona kontaktu z innymi, izolowana, niezrozumiana.	Samodzielna, niezależna, partner, człowiek, silna, całkiem inna, aktywna, zdolna, niesamowita, żyjąca pełnią życia, dobrze zorganizowana.
Perspektywa „oni”	Osoba na wózku, wymagający opieki, roszczeniowy, trudny, problemowy, niezdolna do samodzielnego życia, potrzebująca pomocy, wymagająca wsparcia, chora, kulawa, niezdrowa, podopieczny, niepracująca, nieaktywna.	Sprawniejsza, zaangażowana, potrafiąca funkcjonować bez pomocy innych, przykład dla innych, pokazująca inne oblicze, przełamująca stereotypy.

Źródło: Opracowanie własne.

Materiał, który wykorzystałem w analizie, pochodził z badań przeprowadzonych wśród osób niepełnosprawnych aktywnych i biernych fizycznie (w sumie 52 wywiady). Dobór przypadków miał charakter celowy i opierał się na kryterium aktywności fizycznej, a więc regularnego uprawiania, przynajmniej raz w tygodniu, sportu. Jako kryterium bierności fizycznej brałem pod uwagę deklarację

Osoby niepełnosprawne, które nie były aktywne fizycznie, w swoich wypowiedziach posługiwały się często określeniami typu: „zależna”, „zdana na innych” czy „ograniczona przez bariery”, wskazując na konieczność korzystania z pomocy innych.

¹ Artykuł powstał na podstawie badań przeprowadzonych w ramach projektu finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki, SONATA 9 (nr projektu 2015/17/D/HS6/00184).

W ten sposób dobrze zarysowuje się postawa badanych osób względem ludzi pełnosprawnych, którą określić można jako wymuszoną podległość jednych w stosunku do drugich. Włącza to myślenie o relacji podporządkowania i dominacji oraz wskazuje na zasadniczą odmienność społecznej pozycji osoby niepełnosprawnej w stosunku do pozycji ludzi pełnosprawnych. Na uwagę zasługuje fakt, że licznie występowały także sformułowania „prawie niewidoczna”, „pozbawiona kontaktu z innymi”, „izolowana”, co świadczyć może o poczuciu wyobcowania, życiu poza głównym nurtem codziennych wydarzeń, a nawet zmarginalizowaniu jednostki. Jednocześnie osoby niepełnosprawne, rekonstruując to, jakimi opiniami oraz ocenami stosowanymi wobec nich posługuje się otoczenie, podawały określenia „chora”, „kulawa”, „na wózku”, zazwyczaj odnoszące się do stanu zdrowia i kondycji fizycznej. Nie brakowało także określeń „trudny”, „roszczeniowy”, „problemowy”, które podkreślają negatywne cechy osoby niepełnosprawnej w kontekście jej relacji interpersonalnych z otoczeniem.

Z kolei w przypadku osób niepełnosprawnych należących do grupy aktywnych fizycznie (uprawiających sport) zdecydowana większość opisywała siebie jako „samodzielna”, „niezależna”, „silna”, „aktywna”, „zdolna”, „żyjąca pełnią życia”, co sugeruje, że wraz z aktywnością sportową rośnie poczucie podmiotowości osoby nie-

pełnosprawnej oparte na możliwości samostanowienia. Podobny charakter mają określenia „człowiek” oraz „parter”, które umacniają poczucie wartości siebie i swojej pozycji w stosunku do ludzi pełnosprawnych. Świadczy to o zdecydowanie bardziej pozytywnym stosunku do siebie samych osób niepełnosprawnych uprawiających sport w porównaniu do tych, którzy takiej aktywności nie wykazują. Również widoczne jest zdecydowanie akcentowanie pozytywnego wizerunku osoby niepełnosprawnej w ramach przytaczanych określeń „sprawniejsza”, „zaangażowana”, „potrafiąca funkcjonować bez pomocy innych”, które, zdaniem osób niepełnosprawnych uprawiających sport, są używane przez ludzi pełnosprawnych. Wydaje się, że ekwiwalenty typu „przykład dla innych”, „pokazująca inne oblicze” czy „przełamująca stereotypy” zdają się wzmacniać ten szkicowany w jasnych barwach wizerunek osoby niepełnosprawnej widzianej przez jej otoczenie (zwłaszcza ludzi pełnosprawnych).

W dalszej kolejności sprawdziłem, jakie określenia zwykle towarzyszą kategorii „osoba niepełnosprawna”. Zostały one przedstawione w tabeli 2.

Tabela 2. Asocjacje z wyrażeniem „osoba niepełnosprawna”

Kategorie odnoszące się do podmiotu (asocjacje)	Osoba niepełnosprawna nieaktywna fizycznie (nieuprawiająca sportu)	Osoba niepełnosprawna aktywna fizycznie (uprawiająca sport)
Perspektywa „ja”	Zniechęcony, bezsilny, niezrozumiany, czujący się gorszym, poniżony, niechciany, traktowany przedmiotowo, poczucie niższości.	Systematyczne, ludzie zmotywowani do działania, otwarty na innych, rozwijający się, niedoceniony, konsekwentny.
Perspektywa „oni”	Nieufni, osoby znerwicowane, nerwowe, osoby skrzywdzone, nienormalni, dotknięte przez los, doświadczone przez los, nieszczęśnicy, osoby, które mają naprawdę trudno w życiu, nieporadni, pogodzeni z sytuacją.	Ambitni, ludzie wytrzymali, osoby zdolne do poświęceń, niepoddające się pomimo nieprzychylnego losu, bardzo sprawne osoby, wiele potrafią zrobić, odpowiedzialne, inspirujące innych do działania.

Źródło: Opracowanie własne.

Zdecydowana większość określeń, jakich w swoich wypowiedziach używały osoby niepełnosprawne, jest nacechowana negatywnie. Można tu wymienić takie określenia, jak „zniechęcony”, „bezsilny”, „czujący się gorszym” czy „poniżony” oraz „traktowany przedmiotowo”. Takie negatywne asocjacje można znaleźć w większości wywiadów przeprowadzonych z osobami niewykazującymi aktywności sportowej. Jeśli chodzi o wypowiedzi osób niepełnosprawnych, w których wyrażały one swoje przeświadczenia co do ich percypowania przez innych (ludzi pełnosprawnych), najczęściej wymienianą cechą była nieufność oraz znerwicowanie. Ponadto widoczną asocjacją jest los, który wyraża się w takich sformułowaniach jak: „osoby skrzywdzone przez los”, „doświadczone przez los”, „dotknięte przez los”.

Zupełnie inny charakter mają asocjacje obecne w wypowiedziach osób niepełnosprawnych wykazujących aktywność fizyczną. Przeważają tutaj sformułowania następującego rodzaju: „systematyczne”, „ludzie zmotywowani do działania”, „otwarty na innych”, „rozwijający się”, które jednoznacznie wskazują na pozytywne konotacje z niepełnosprawnością. Jedynym wyjątkiem jest pojęcie „niedoceniony”, które występuje w związku z odczuwaniem przez osoby niepełnosprawne stosunkowo niewielkiego zainteresowania, a przede wszystkim – w dalszym ciągu – zrozumienia dla ich aktywności sportowej wykazywanych przez ludzi pełnosprawnych. Przy czym osoby niepełnosprawne dostrzegają

także szereg pozytywnych aspektów zainteresowania ich działalnością przez osoby pełnosprawne, co wyraża się w sformułowaniach „ambitni”, „ludzie wytrzymali”, „osoby zdolne do poświęceń”, „niepoddające się pomimo nieprzychylnego losu” czy „inspirujące innych”, które, zdaniem osób niepełnosprawnych, są przytaczane jako wyrażenia obecne w dyskursie ludzi pełnosprawnych.

W wypowiedziach badanych pojawia się też opisywanie osób niepełnosprawnych poprzez zestawianie ich z innymi kategoriami społecznymi, co przedstawiono w tabeli 3.

Tabela 3. Opozycje w stosunku do kategorii „osoba niepełnosprawna”

Kategorie odnoszące się do podmiotu (opozycje)	Osoba niepełnosprawna nieaktywna fizycznie (nieuprawiająca sportu)	Osoba niepełnosprawna aktywna fizycznie (uprawiająca sport)
Perspektywa „ja”	Osoby zdrowe, ludzie normalni, pełnosprawni.	Nieudolna, osoba niepotrafiąca nic zrobić, człowiek poddany, zwyczajna.
Perspektywa „oni”	Pełnowartościowy, posiadający potencjał, zdolny do różnych rzeczy.	Osoba mało interesująca, osoba niewyróżniająca się niczym szczególnym poza niepełnosprawnością.

Źródło: Opracowanie własne.

W wypowiedziach badanych osób najczęściej ludziom niepełnosprawnym przeciwstawiane są następujące kategorie: „osoby zdrowe” oraz „inne”. Warto wyróżnić opozycję „normalni ludzie”, co może sugerować postrzeganie osób niepełnosprawnych jako w jakimś sensie nienormalnych. W wypowiedziach osób niepełnosprawnych, które stanowią przytoczenie sposobu ujmowania niepełnej sprawności przez ludzi pełnosprawnych, pojawiły się takie sformułowania jak: „posiadający potencjał” oraz „zdolni do różnych rzeczy”, co mogłoby sugerować, że osoby niepełnosprawne są w jakimś stopniu bierne, a przede wszystkim nieproduktywne

i mało zdolne. O ile jednak „mało zdolny” czy „bez potencjału życiowego” ma konotacje negatywne, o tyle „niezwykły” oraz „niezwyczajny”, które stanowią opozycję wobec pojawiających się wyrażen „niewyróżniająca się niczym szczególnym poza niepełnosprawnością” czy „zwyuczajna osoba”, mają już wydźwięk bardziej pozytywny. Ponadto w kategorii wyrażen przeciwstawnych pojęciu „osoba niepełnosprawna”, którym posługują się sami badani, można także wyróżnić: „człowiek poddany”, a także „nieudolny”. Podobne sformułowania dostrzec można w przytaczanych przez osoby niepełnosprawne sposobach percypowania ich samych przez ludzi pełnosprawnych, gdzie pojawiają się wyrażenia typu: „osoba mało interesująca”, „osoba niewyróżniająca się niczym szczególnym poza niepełnosprawnością”, które stanowią opozycję wobec aktywności fizycznej tej kategorii społecznej.

Kolejnym elementem opisu osoby niepełnosprawnej jest przedstawianie jej aktywności – działań, jakie podejmuje na co dzień. Zostały one przedstawione w tabeli 4.

Tabela 4. Działania podejmowane przez ludzi znajdujących się w kategorii „osoby niepełnosprawne”

Kategorie odnoszące się do podmiotu (działania)	Osoba niepełnosprawna nieaktywna fizycznie (nieuprawiająca sportu)	Osoba niepełnosprawna aktywna fizycznie (uprawiająca sport)
Perspektywa „ja”	Nie wychodzi z domu, korzysta z pomocy innych, chodzę, tylko, że na wózku.	Poruszać się samodzielnie, poruszać się normalnie, porozumiewać się, spełniać się.
Perspektywa „oni”	Odczytują swoją niepełnosprawność jako cierpienie, czuje się pokrzywdzona, więc ma żądania.	Przemieszczać się swobodnie, są samodzielne, nauczyły się poruszać, funkcjonują niezależnie.

Źródło: Opracowanie własne.

Występujące w wywiadach działania podmiotu (osób niepełnosprawnych nieaktywnych fizycznie) są w większości związane z niepełnosprawnością i korzystaniem z pomocy innych osób. Występuje tutaj widoczna koncentracja na posiadanej dysfunkcji, która odczytywana jest jako szczególnie problematyczna, do tego stopnia, że ogranicza aktywność danej osoby do jej mieszkania/domu oraz wymaga stałej asysty ze strony innych. Jednocześnie osoby te posiadają świadomość, że nierzadko w oczach innych postrzegane są jako „cierpiętnicy”, „pokrzywdzeni”, a w związku z tym mogą stawiać „żądania” i mieć różnego rodzaju wymagania. Warto zaznaczyć, że osoby niepełnosprawne z jednej strony czują, że są w ten sposób oceniane negatywnie, z drugiej jednak strony uważają, że mają pełne prawo tak się zachowywać i działać.

Zupełnie inną perspektywę przyjmują osoby niepełnosprawne uprawiające sport, które w wielu przypadkach podkreślają swoją „samodzielność poruszania się”. Nastawione są raczej na dialog z otoczeniem, co widoczne jest w sformułowaniu typu „porozumiewać się”, a także mają poczucie „spełnienia”. Przynajmniej w tym zakresie, co wydaje się być

szczególnie istotne, starają się podkreślać to, że są jak najbardziej sprawne i potrafią „normalnie poruszać się” oraz wykonywać inne czynności, zamiast koncentrować się na po-

siadanej dysfunkcji. Jednocześnie osoby niepełnosprawne mają poczucie tego, że są odbierane przez otoczenie jako bardziej „niezależne” i „samodzielne”, bowiem odznaczają się ponadprzeciętną w porównaniu z innymi osobami niepełnosprawnymi sprawnością swojego ciała.

W kategorii działań „na” w wypowiedziach osób niepełnosprawnych nieaktywnych fizycznie dominują wyrażenia dotyczące pomocy w przemieszczaniu się z jednego miejsca do drugiego. Zdecydowaną większość stanowią działania, które da się zamknąć w ramach szeroko rozumianej pomocy udzielanej niepełnosprawnym przez osoby pełnosprawne („czytać”, „notować”, „aktywizować”, „pomóc wyjść do sklepu”, „prowadzić wózek”). Główną cechą wypowiedzi osób niepełnosprawnych nieaktywnych fizycznie jest w większości przypadków obecność działań „na” negatywnie nacechowanych, które z kolei praktycznie nie występują wśród osób niepełnosprawnych deklarujących uprawianie sportu, gdzie spotkać się można z wyrażeniami typu: „kumplować”, „wspomagać w rozwoju”, „ukierunkować na właściwe działanie”, „dawać wskazówki”, „liczyć na samodzielność”, „zdać się na samodzielność”, „wspomagać pewność siebie”,

„traktować normalnie”, „traktować bez taryfy ulgowej”, „wymagać”, „nie ustępować”, „studzić emocje”. Z kolei działania „na”, takie jak: „spychać na margines”, „bać się”, „śmiać się z”, „brzydzić się”, „nie traktować normalnie” czy „litować się”, były najczęściej przytaczane przez osoby niepełnosprawne jako te, które są odzwierciedleniem wizji osób niepełnosprawnych obecnej w polu zainteresowań ludzi pełnosprawnych. Jednocześnie osoby niepełnosprawne, które były aktywne fizycznie, podkreślały, że pełnosprawne osoby z ich otoczenia przeważnie zwracają uwagę na takie kwestie jak „asekurowanie”, „komunikowanie”, „zaprzyjaźnić się”, „wspomagać”, „usamodzielniać, śmiać się wspólnie”, co świadczy o pozytywnym wizerunku.

Tabela 5. Działania podejmowane wobec ludzi znajdujących się w kategorii „osoby niepełnosprawne”

Kategorie odnoszące się do podmiotu (działania „na”)	Osoba niepełnosprawna nieaktywna fizycznie (nieuprawiająca sportu)	Osoba niepełnosprawna aktywna fizycznie (uprawiająca sport)
Perspektywa „ja”	Pomagać w przemieszczaniu się, załatwiać sprawy urzędowe, pomagać wyjść do sklepu, prowadzić wózek, transportować, czytać, służyć, służyć radą, opiekować się, wykonywać usługę.	Asekurować, komunikować, zaprzyjaźnić się, wyciągnąć z domu, przekazywać pewność siebie, wspomagać, usamodzielniać, śmiać się wspólnie, kumplować, wspomagać w rozwoju, ukierunkować na właściwe działanie, dawać wskazówki.
Perspektywa „oni”	Pomaganie w kontaktach z ludźmi, pokierować, podpowiedzieć, nie traktować normalnie, umieścić w ośrodku, litować się.	Liczyć na samodzielność, zdać się na samodzielność, wspomagać pewność siebie, traktować normalnie, traktować bez taryfy ulgowej, wymagać, naciskać, nie ustępować, studzić emocje.

Źródło: Opracowanie własne.

Analiza pola semantycznego kategorii „osoba niepełnosprawna” w wypowiedziach osób niepełnosprawnych uprawiających sport oraz niewykazujących aktywności w tej sferze życia nie daje podstaw do formułowania jednej spójnej „definicji” osoby

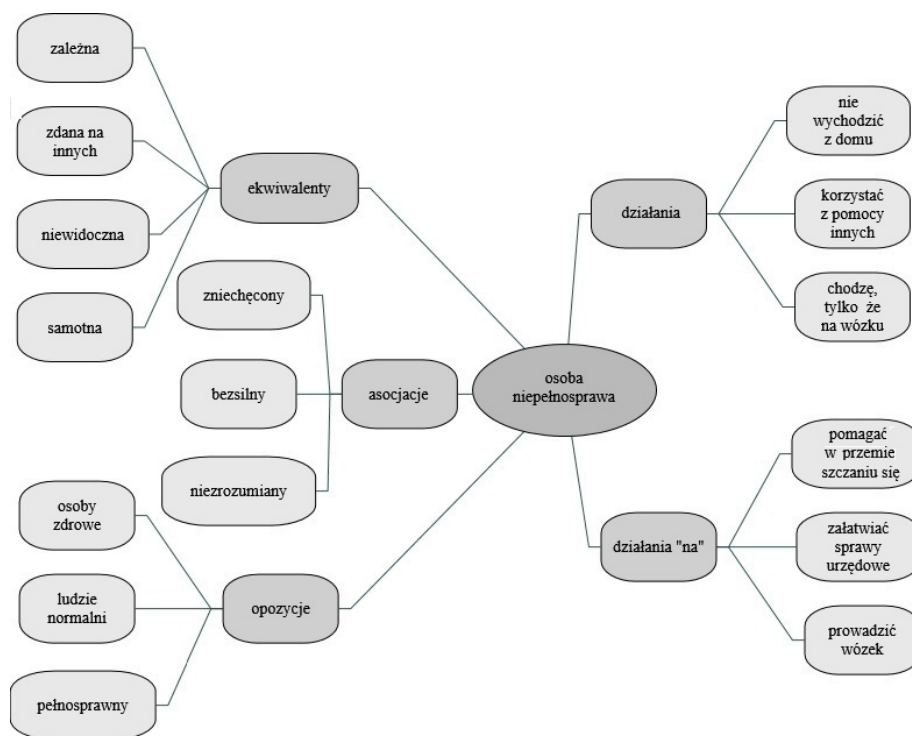
niepełnosprawnej. Według przedstawicieli pierwszej z grup osoby niepełnosprawne podkreślają znaczenie sportu w ich życiu jako szczególnego rodzaju doświadczenia, które zmienia nie tylko sposób postrzegania samego siebie, ale także wspomaga proces pozytywnego percypowania własnej osoby jako dynamicznej, które posłużyć może później jako materiał do ukazywania osób niepełnosprawnych w pozytywnym świetle. Natomiast osoby niepełnosprawne niewykazujące aktywności fizycznej w prezentowanym dyskursie są przede wszystkim osobą potrzebującą pomocy, a dowodem na tę tezę są przywoływane przez nich działania nakierowane na pomoc i związane z korzystaniem z pomocy. Ponadto jest osobą definiowaną przez pryzmat swojej niepełnosprawności, na co wskazują ekwiwalenty odsyłające do rodzaju posiadanej dysfunkcji.

Rozkład kategorii w sieciach

W wypowiedziach osób niepełnosprawnych biernych fizycznie (nieuprawiających sportu) dominującą formą o charakterze synonimicznym są określenia typu: „zależna” oraz „zdana na innych”, a także „ograniczona przez bariery” oraz „niewidoczna”, co jednoznacznie sugeruje, że z jednej strony reprezentanci tej kategorii społecznej, czują się silnie uzależnieni od innych osób (pełnosprawnych), a z drugiej, doświadczają licznych ograniczeń, społecznej marginalizacji oraz wyklucze-

nia. Potwierdzają to również występujące licznie wyrażenia oraz słowa w różny sposób skojarzone z badanym podmiotem, wśród których wymienić można między innymi „zniechęcony”, „bezsilny”, „niezrozumiany”, czy „niechciany”. Dodatkowo takie negatywne wrażenia potęgowane są przez sformułowania odnoszące się do zakresu działań podmiotu (m.in. są to „nie wychodzić z domu”, „korzystać z pomocy innych”). Wreszcie takiego obrazu sytuacji dopełniają opozycje, jakie przeciwstawiane były opisowi podmiotu. Najczęściej spotykane wśród nich to: „osoby zdrowe”, „ludzie normalni”, „pełnosprawny”.

Diagram 1. Perspektywa „ja” (jaźń subiektywna): rozkład kategorii w sieciach dla „osoba niepełnosprawna” wśród osób niepełnosprawnych biernych fizycznie

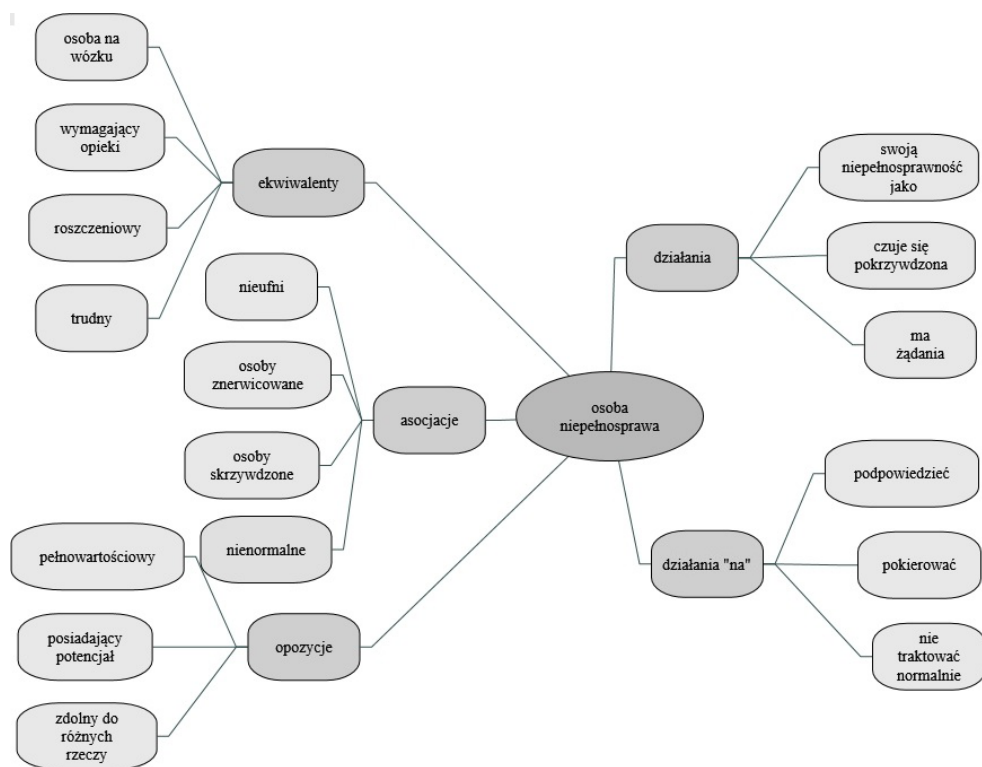

Źródło: Opracowanie własne.

W przypadku rozkładu poszczególnych kategorii w sieciach dla „osoba niepełnosprawna” wśród osób niepełnosprawnych biernych fizycznie w kontekście kategorii dotyczącej perspektywy „oni”, a więc stanowiącej emanację wyobrażeniowego sposobu postrzegania podmiotu przez otoczenie (ludzi pełnosprawnych), wśród najczęściej pojawiających się ekwiwalentów wyróżnić można: „osoba na wózku”, „kulawa”, „wymagający opieki”, „roszczeniowy”, „trudny”. W ten sposób podkreśla się za ich pośrednictwem zarówno dość stereotypowy obraz osób niepełnosprawnych, postrzeganych przez pryzmat jednoznacznie kwalifikowanych atrybutów, takich jak wózek inwalidzki czy kule, ale także charakterystyki odnoszącej się do relacji interpersonalnych, w której dominujące są postawy roszczeniowe. Podobną tonację utrzymuje również zestaw najczęściej pojawiających się wraz z podmiotem wyrażen oraz wyrazów, wśród których wymienić można między innymi: „nieufni”, „osoby znerwicowane”, „osoby skrzywdzone”, „dotknięte przez los”, które świadczą o postrzeganiu osób niepełnosprawnych jako dość nieprzyjaznych w usposobieniu, ale także (być może na zasadzie usprawiedliwienia wspomnianych zachowań) doświadczonych przez los. Tej ostatniej cesze wtórują zresztą działania, jakie miałyby być podejmowane przez osoby nie-

pełnosprawne, które sprowadzają się do podkreślania własnej krzywdy, cierpienia czy żądań z tego tytułu wynikających. Jednocześnie w opozycji do postrzegania podmiotu znajdują się stwierdzenia „pełnowartościowy”, „posiadający potencjał” czy „zdolny do różnych rzeczy”. Ostatecznie zaś osiągnany jest dychotomiczny stosunek do podmiotu, który z jednej strony wyraża się w „pomoc”, „pokierowaniu” czy „udzielaniu podpowiedzi”, z drugiej zaś, „nie traktowaniu w sposób normalny”, „umieszczaniu w różnego rodzaju instytucjach” czy po prostu godnych „politowania”.

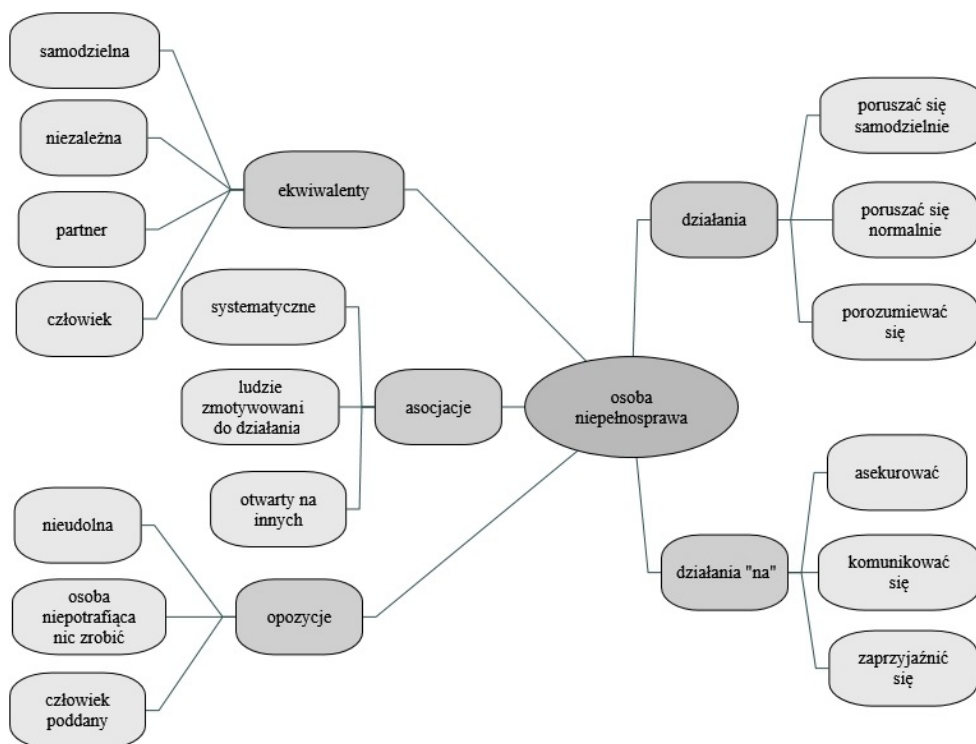
Diagram 2. Perspektywa „oni” (jaźń odzwierciedlona): rozkład kategorii w sieciach dla „osoba niepełnosprawna” wśród osób niepełnosprawnych biernych fizycznie

Źródło: Opracowanie własne.

Dwa kolejne rozkłady kategorii, z racji ich podstawowej różnicy w porównaniu z dwoma wcześniejszymi, opierającej się na aktywności fizycznej (uprawianiu sportu), są diametralnie inne od wcześniej prezentowanych.

Diagram 3. Perspektywa „ja” (jaźń subiektywna): rozkład kategorii w sieciach dla „osoba niepełnosprawna” wśród osób niepełnosprawnych aktywnych fizycznie

Źródło: Opracowanie własne.

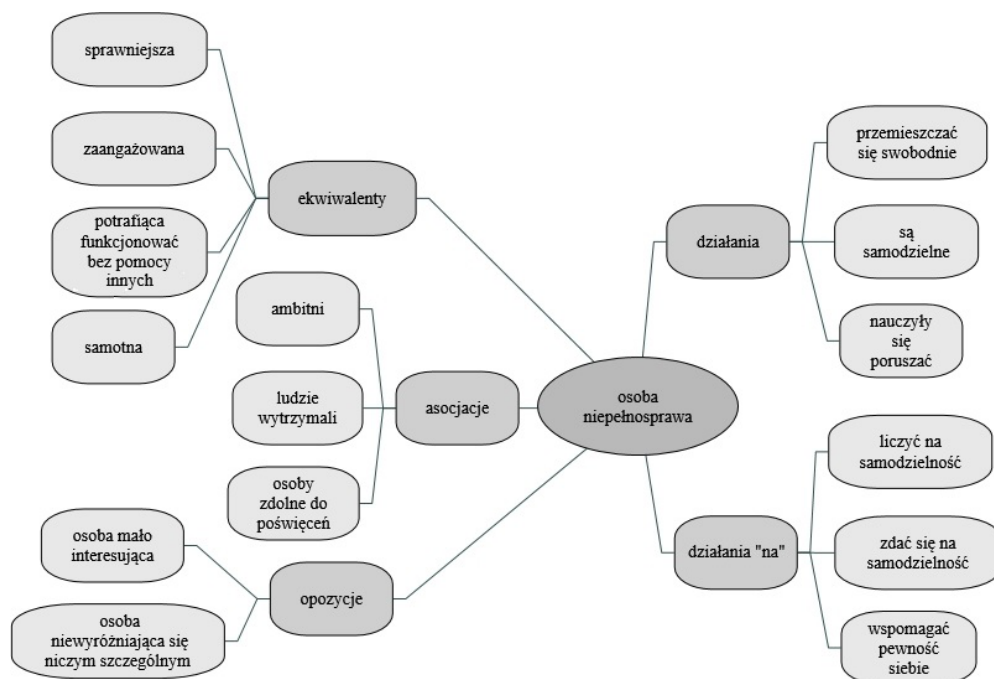
W przypadku perspektywy „ja” osoby niepełnosprawnej wśród ekwiwalentów podmiotu znalazły się sformułowania typu: „samodzielna”, „niezależna”, „partner”, „człowiek”, „silna” czy „aktywna”. Są to zatem cechy, które stawiają osobę niepełnosprawną w pozytywnym świetle, podkreślając jej atrybuty jako człowieka „pełnowar-

tościowego” i „pełnowymiarowego”. Taką ocenę wzmacniają również asocjacje z terminem osoba niepełnosprawna, które akcentują systematyczność działań, silną motywację, a także otwartość na innych oraz nowe doświadczenia, czyli cechy przeciwstawne do tych, jakie reprezentowane były przez osoby niepełnosprawne bierne fizycznie, w przypadku których można byłoby zastosować sformułowania będące opozycją w przypadku prezentowanej kategorii podmiotu (m.in. „nie-

udolna”, „osoba niepotrafiąca nic zrobić”, „człowiek poddany”). Z kolei do rodzaju działań, które przypisać można osobom niepełnosprawnym uprawiającym sport, należą samodzielne i normalne poruszanie się, umiejętność porozumienia się czy poczucie spełnienia. Wreszcie, za pozytywnym wizerunkiem podmiotu przemawiają działania, jakie podejmowane są przez otoczenie wobec osób niepełnosprawnych, które

są aktywne fizycznie. Należą do nich: „asekurowanie”, „wspomaganie”, „dawać wskazówki” czy „ukierunkowywanie”, których konotacja przywodzi na myśl raczej stawianie się przez osobę pełnosprawną w roli „nauczyciela” czy „trenera” niż „opiekuna” bądź „pomocnika”. Dodatkowo obraz ten wzmacniany jest przez sformułowania typu: zaprzyjaźnić się, śmiać się wspólnie czy „kumpowanie”.

Diagram 4. Perspektywa „oni” (jaźń odzwierciedlona): rozkład kategorii w sieciach dla „osoba niepełnosprawna” wśród osób niepełnosprawnych aktywnych fizycznie

Źródło: Opracowanie własne.

W przypadku rozkładu poszczególnych kategorii w sieciach dla „osoba niepełnosprawna” wśród osób niepełnosprawnych aktywnych fizycznie w kontekście kategorii dotyczącej perspektywy „oni”, a więc stanowiącej emanację wyobraźniowego sposobu postrzegania podmiotu przez otoczenie (ludzi pełnosprawnych), wśród najczęściej pojawiających się ekwiwalentów wyróżnić można sformułowania typu: „sprawniejsza”, „zaangażowana”, „potrafiąca funkcjonować bez pomocy innych”, „przykład dla innych”. Jednocześnie pozytywny wydzźwięk posia-

dają skojarzone z pojęciem „osoba niepełnosprawna” zwroty oraz sformułowania, do których między innymi należą: „ambitni”, „ludzie wytrzymali”, „osoby zdolne do poświęceń”, „niepoddające się pomimo nieprzychylnego losu”, „wiele potrafią zrobić”. Widoczne jest w ich przypadku akcentowanie silnej motywacji do działania w połączeniu z niezłomnością charakteru, co ma także swoje odzwierciedlenie w charakterze podejmowanych przez nie działań odnoszących się do „swobodnego przemieszczania się” czy „samodzielności i niezależności funkcjonowania” w różnych kontekstach czy obszarach życia codziennego. Wydaje się również, że do pewnego

stopnia potwierdzają to działania podejmowane przez innych wobec opisywanego podmiotu, które sprowadzają się do czynności polegających na „liczeniu na samodzielność”, „traktowanie bez taryfy ulgowej” czy „stawianie wymagań” kierowanych wobec osób niepełnosprawnych.

Analiza znaczeń – pomiędzy marginalizującą niepełnosprawnością a emancypacyjną rolą sportu

Analiza treści wywiadów wskazuje na dwa zasadnicze kierunki opisu osób niepełnosprawnych,

wyznaczone przez zespoły cech obecne w narracjach rozmówców. W pierwszym przypadku są to cechy, które określić można mianem *emancypacyjnych*, podkreślające niezależność, samodzielność, a także zdolności i umiejętności, jakie posiadają osoby niepełnosprawne, w drugim zaś, cechy *marginalizujące* jednostkę, a więc akcentujące różnego rodzaju braki, niedostatki i ograniczenia (zarówno w sensie fizycznym, jak i psychospołecznym), a tym samym wskazujące na konieczność opieki oraz pomocy ze strony innych ludzi. Linia podziału na te dwie kategorie pokrywa się z aktywnością osoby niepełnosprawnej bądź jej brakiem, odnoszącej się do działalności związanej z uprawianiem sportu.

Marginalizująca niepełnosprawność

W wypowiedziach osób badanych można odnaleźć takie fragmenty, które zawierają treści jednoznacznie świadczące o poczuciu społecznego wyalienowania, wykluczenia i marginalizacji. Przy czym tego rodzaju sformułowania można spotkać przede wszystkim w odniesieniu do osób biernych fizycznie, które nie uprawiały żadnego sportu. Przeważnie były to wypowiedzi, w których akcentuje się bezradność osób niepełnosprawnych, ich uzależnienie od innych oraz konieczność sprawowania nad nimi opieki. Analizując treść wywiadów, można zauważyć, że często podkreśla się w nich potrzebę pomocy oraz liczne trudności, z jakimi spotykają się niepełnosprawni. Co istotne, dotyczy to zarówno bezpośredniej percepcji własnej sytuacji dokonywanej przez osoby niepełnosprawne (jaźń subiektywna), jak i oceny dotyczącej postrzegania ich samych przez ludzi pełnosprawnych (jaźń odzwierciedlona).

Dla mnie najważniejsze jest to, żeby jakoś sobie dać radę, tak jak potrafię. Nie chcę się przed nikim uzalać, bo to nie ma sensu. Ale czasem wydaje mi się, że większość rzeczy jest poza moim zasięgiem. Wtedy czuję się beużyteczna, niezdolna do jakiegokolwiek działania, taka wyzuta z resztek sił [...]. Wtedy nic mi się nie chce, czuję się oszukana przez życie, przez ludzi, oszukana, że jestem taka, jaka jestem, a nie normalna jak większość ludzi. [osoba niepełnosprawna z częściowym niedowładem ciała]

Tak to jest niestety, że nas [osoby niepełnosprawne – przyp. JN] traktuje się jak gorsze. Ja to osobiście czuję w wielu sytuacjach, i to nawet nie musi być tak, że ktoś coś konkretnego mi powie, ale po prostu na co dzień tak się czuję. Bo na przykład ktoś nie pomyślał, że niepełnosprawny może też chcieć skorzystać z toalety i wejście jest tak zrobione, że wózkiem się nie dostanę albo ktoś inny zrobi takie ułatwienie, że do windy trzeba będzie jeszcze pokonać kilka schodów. [osoba niepełnosprawna poruszająca się na wózku]

Jak wnikało z analizy wywiadów, osoby niepełnosprawne miały poczucie społecznego naznaczenia, opatrywania ich różnymi etykietami, które nacechowane były negatywnymi ocenami moralnymi wyrażającymi lęk, litość, a nawet obrzydzenie (Szarfenberg 2008: 5). W ten sposób wytwarza się dość wyrazisty społeczny obraz osób, u których dostrzegalne są pewne niedyspozycje przybierające ucieleśnioną postać. Wynika to z faktu, iż wielką wagę przywiązuje się do oznak „normalności” ujawniających się w zachowaniach i wyglądzie ludzi. Dzieje się tak, bowiem ciało w znaczący sposób określa to, kim jesteśmy, w jaki sposób postrzega-

my siebie i jak postrzegają nas inni. Determinując w coraz bardziej znaczący sposób ludzką tożsamość, musi ono również wyznaczać nasze miejsce w strukturze społecznej (Giddens 2002: 9), czego bezpośrednio doświadczały badane osoby.

Chociaż staram się o tym nie myśleć i jakoś tak żyć normalnie, to niestety, ale bardzo często inni przypominają mi o tym, że jestem niepełnosprawna. Wystarczy, że ktoś się na mnie dziwnie popatrzy czy kiwnie z politowaniem. To wtedy myślę sobie, „Kurcze, no tak, do d... takie życie, żeby cały czas czuć się innym”. [osoba niepełnosprawna z niewykształconą jedną koniczyną górną]

Osoby niepełnosprawne bierne fizycznie, które brały udział w badaniu, odczuwały wyraźny dyskomfort zarówno fizyczny, jaki i psychospołeczny związany z dysfunkcyjnością własnego ciała. Według ich relacji ciało z dysfunkcjami (fizycznymi defektami) utrudniało, a w niektórych przypadkach po prostu uniemożliwiało im w miarę samodzielne i „normalne” funkcjonowanie. Co więcej, ciało dysfunkcyjne jawiło się badanym jako źródło cierpienia z powodu jego ograniczeń. W odczuciu badanych to właśnie ciało przejęło nad nimi władzę, a jej formy określał stawiany przez nie opór doświadczany w rozmaitych czynnościach dnia codziennego.

Ja nie byłem w stanie wielu rzeczy zrobić. Właściwie to nic nie mogłem zrobić sam. Ktoś musiał mi pomóc umyć się, wstać, ubrać [...] nawet do ubikacji nie byłem w stanie sam się dostać. To była udręka, myślałem, że nic ze mnie już nie będzie. [osoba niepełnosprawna po uszkodzeniu rdzenia kręgowego]

Jak pisze Katarzyna Kowal (2012: 170), „człowiek cierpiący z powodu ułomności fizycznych jest przede wszystkim swoim ciałem. Postrzega i definiuje siebie nade wszystko w kategoriach cielesnych”. W ten sposób ograniczenia cielesne sprowadzają badanych do ich ciał, a tym samym ucieleśniają ich „ja”. Wiązać się to może z samym faktem utraty „poczucia normalności” lub niemożności jej poznania, ale także posiadaniem społecznie przyswojonych wzorców istnienia owej „normalności” i świadomości odbiegania od niej w ten czy inny sposób. Naznaczone niepełnosprawnością ciało pozostaje dla badanych piętnem przede wszystkim w tych relacjach społecznych, w których staje się ono powodem dyskryminacji. Odczuwane w związku z tym emocje odnosiły się do poczucia braku spójności między prezentowanym „ja” jednostki a reakcją innych na taką ich prezentację. Posiadana dysfunkcja fizyczna rzutowała więc na całość autodefinicji jednostki, odnosząc się do różnych ról i kontekstów społecznych, takich jak rodzina, praca czy po prostu rozmaite relacje z innymi ludźmi.

Emancypacyjna rola aktywności sportowej

Na prezentowane kwestie można spojrzeć z dwóch poziomów: jednostkowego i społecznego. Sport wpływa bowiem wieloaspektowo na sytuację osoby niepełnosprawnej. W wymiarze indywidualnym prowadzi bezpośrednio do wzmocnienia organizmu, poprawy formy fizycznej, a to przekłada się na większą siłę, witalność i samodzielność osoby niepełnosprawnej. Przy czym nie chodzi wyłącznie o sprawność fizyczną, ale także psychospołeczną, bowiem osoba uprawiająca sport jest bardziej pewna siebie, wierzy we własne możliwości i jest mniej

podatna na różnego rodzaju negatywne sytuacje. W wymiarze społecznym sport daje sposobność do tego, aby udowodnić osobom pełnosprawnym, że jest się dostatecznie silnym, zmotywowanym i zaradnym, aby móc być aktywnym, walecznym, mieć pasję i tak dalej. Zamiast „lamentu” i postawy roszczeniowości, eksponowana jest wiara we własne siły i chęć bycia jak najbardziej samodzielnym. Widoczna jest także pewność siebie, która bierze swój początek zarówno z obserwowania zmian własnego ciała, jak i rosnących zdolności swojego organizmu wynikających z uprawiania sportu.

Bez dwóch zdań, to, że teraz jestem aktywny i uprawiam sport, ma kolosalne znaczenie dla mojego życia. Po pierwsze, lepiej się teraz czuję, jestem bardziej sprawny fizycznie, więcej mogę i mniej się boję, że sobie nie poradzę; po drugie, mam poczucie, że rosnę w siłę i jestem w stanie łatwiej pokonywać różne trudności; po trzecie, mam świadomość, że teraz inaczej jestem postrzegany przez innych, zwłaszcza tych, którzy do tej pory widzieli we mnie jedynie wycofanego niepełnosprawnego. [osoba niepełnosprawna uprawiająca sport zespołowy]

Ponadto uprawianie sportu zmienia sposób postrzegania przez otoczenie samej niepełnosprawności jako cechy, która dotychczas nierzadko determinowała wizerunek jednostki. Niepełnosprawność przestaje dominować, a staje się swego rodzaju atutem, bowiem czyni z danej osoby „bohatera” – człowieka, który pomimo dysfunkcji jest w stanie przeciwstawić się utartym schematom, realizować pasję i uniezależnić się od innych. W ten sposób człowiek niepełnosprawny zaczyna funkcjonować w społecznym odbiorze jako „ponadprzeciętny”

przedstawiciel swojej „kategorii”. A ponieważ jest to wizerunek dla wielu przedstawicieli zdrowej części społeczeństwa „zupełnie inny” niż ten, do jakiego są przyzwyczajeni i jaki funkcjonuje w formie stereotypów, stąd obraz osoby niepełnosprawnej zdolnej do sportowych „wyczynów” sprawia, że zmianie ulega sposób postrzegania niepełnosprawności jako takiej.

Osoby pełnosprawne często jak widzą, co robię podczas treningu, kiedy na przykład robię pompki albo podciągam się na drążku, często robią duże oczy i słyszę, „Wow, no niezłe”, „Nie widziałem, że tak można”, „Niezły jest” i tym podobne. Nie powiem, takie coś mi pasuje, to znaczy lubię słyszeć, jak tak mówią, ale wiem także, że aby zmienić ich stosunek do nas [osób niepełnosprawnych – przyp. JN], trzeba umieć robić dobre wrażenie, tak aby utkwilo to w pamięci, to trzeba właśnie takich mocnych wrażeń. [osoba niepełnosprawna poruszająca się na wózku, uprawiająca sport]

W tym kontekście warto zauważyć, że w analizowanych wywiadach pojawiały się wypowiedzi, w których widoczny jest podziw dla osób niepełnosprawnych, które uprawiają sport, za ich niezwykłość, definiowaną jako wykonywanie pewnych czynności mimo własnej niepełnosprawności lub posiadanie pewnych cech charakteru, które są definiowane jako wyjątkowe bądź szczególnie cenne. Przy czym podziw, jaki pojawia się w tych wypowiedziach, zawsze powstaje przez przeciwstawienie do określonego stereotypowego wyobrażenia i domniemania na temat koniecznych lub „naturalnych” skutków niepełnosprawności. Zatem podstawowe elementy wizerunku osoby niepełnosprawnej powstają

w opozycji do cech wiązanych z niepełnosprawnością.

Jednocześnie to podkreślenie, że różnego rodzaju działania osób niepełnosprawnych odnoszące się do ich aktywności sportowej akcentują rozbieżność między wewnętrznym oczekiwaniem a obserwowaną rzeczywistością, w której osoba niepełnosprawna jawi się jako niezależna, odważna, a zarazem zaangażowana w to, co robi i czerpiąca z tego radość. Budzi to zachwyt, który przeważnie pojawia się w sytuacjach niezwykłych.

Czasem to nawet się dziwię, że ludzie [pełnosprawni – przyp. JN] tak nas, osoby niepełnosprawne, łatwo upychają do jednego worka i traktują jak jakichś nierozgarniętych matolek, którym wszystko trzeba podać do ręki, dziesięć razy wytłumaczyć, bo nie zrozumie i cały czas doglądać, bo pewnie sobie nie poradzi. Przynajmniej ja tak to czuję. A przecież rzeczywistość pokazuje, że osoby niepełnosprawne coraz częściej robią rzeczy odjechane, takie, których czasami nie podjęliby się ludzie pełni. Mam tu na chociażby na myśli sporty ekstremalne. [osoba niepełnosprawna uprawiająca sport]

W wypowiedziach badanych niepełnosprawność nie stanowi tabu, nie jest też definiowana wyłącznie w kategoriach problemów czy życiowych trudności. Ze sposobu wypowiedzi można wywnioskować, że osoba prowadząca bloga lub stronę internetową nie wstydzi się swojej niepełnosprawności, czego dowodem są także liczne zdjęcia (zazwyczaj wykonane w „sytuacji sportowej” lub „oficjalno-publicznej”, rzadziej prywatnej). W związku z tym często mówi się wprost o sobie, swojej niepełnosprawności oraz

trudnościach życiowych, ale zawsze podkreśla się przy tym swoją determinację, ducha walki i zaangażowanie. W ten sposób dana osoba prezentuje się jako samodzielna, niezależna i odnosząca sukcesy. Próbuje się także zerwać z etykietą niepełnosprawności, która powoduje, że osoby z różnego rodzaju dysfunkcjami postrzegane są jako wybrakowane lub nienormalne, a przez to naznaczone jako odrębna grupa społeczna i traktowane w inny sposób (zob. Barnes, Mercer 2008: 29). A zatem ma to być rodzaj walki z uprzedzeniami oraz wyalienowaniem ludzi niepełnosprawnych z różnych sfer życia codziennego.

Ja sobie powiedziałem, „Robisz to dla siebie, ale nie zapominaj też o innych”. Dlatego dla mnie zawsze w centrum byli moi bliscy i rodzina. A patrząc szerzej, dla mnie sukces jest wtedy, kiedy oprócz tego, że coś mi się uda, mam poczucie tego, że ma to jakieś znaczenie dla innych i że zmienia się sposób myślenia o nas, osobach niepełnosprawnych. [osoba niepełnosprawna uprawiająca sport wyczynowy]

Jednocześnie pokazuje się, że sport jest jedną z dróg, jakie może wybrać osoba niepełnosprawna po to, aby własnym zaangażowaniem i aktywnością przyczynić się do normalizacji swojego życia. Oznacza to, że uprawianie sportu może sprzyjać przyjmowaniu innego od powszechnie powielanego, również przez ludzi niepełnosprawnych, schematu poznawczego, w którym niepełnosprawność stanowi centrum życia jednostki, determinując w sposób niemalże totalny każdy aspekt jej życia. Niepełnosprawni sportowcy przekonują, że sport pozwala inaczej spojrzeć na otaczającą rzeczywistość i na siebie samego, wyzwalając nieznanne

pokłady witalności, wewnętrznej motywacji i życiowej energii. W procesie tym sport zajmuje nie tylko kluczową pozycję, ale w niektórych przypadkach może nawet stać się centralną aktywnością, wokół której koncentrują się wszystkie pozostałe działania jednostki. Sport jest wówczas traktowany jako motyw przewodni życia i stanowi podstawowe, choć z reguły nie jedyne działanie danej osoby. Bez względu jednak na to, jaką pozycję zajmuje sport, jest on traktowany nie tylko jako forma aktywności, ale także swoista wizytówka i ważnym elementem tożsamości, poprzez który osoba definiuje siebie i poprzez który chce być postrzegana przez innych. Tym samym niepełnosprawność przestaje stanowić swoiste tabu, nie jest też definiowana wyłącznie w kategoriach problemów czy życiowych trudności. Daje się tym samym wyraz swojej dezaprobacie co do sposobu wyrażania się o ludziach niepełnosprawnych w kategoriach deprecjonujących i podważających ich pełnowartościowe członkostwo w rozmaitych strukturach społecznych, a także, niejako w opozycji do rozpowszechnionej wizji osoby niepełnosprawnej, dokonuje się samookreślenia siebie jako niezależnej i autonomicznej jednostki.

Wnioski

Wizerunek osób niepełnosprawnych wyłaniający się z wypowiedzi badanych nie jest jednolity. Wyraźnie daje się zauważyć różnica pomiędzy wypowiedziami osób biernych, a tymi, które są aktywne fizycznie. Różnice te dotyczą zarówno oceny własnej sytuacji, jak również jej postrzegania przez pryzmat wyobrazeniowych ocen, których dokonują inni. W wypowiedziach pierwszej kategorii badanych, a więc tych, którzy nie przejawiają żadnych

istotnych aktywności sportowych, najczęściej pojawiają się sformułowania typu: „niesamodzielna”, „bezradna” czy „wymagająca opieki”. Natomiast określenia, jakie pojawiają się w wywiadach osób aktywnych fizycznie, odnoszą się przede wszystkim do podkreślania „niezależności” czy „samodzielności” osób niepełnosprawnych.

Dla osób biernych fizycznie niepełnosprawni kojarzeni są z ludźmi o raczej niskich kompetencjach społecznych, którzy jako tacy nieustannie wymagają opieki ze strony innych czy pomocy w realizacji swoich potrzeb. Podczas gdy dla uprawiających sport niepełnosprawni to ludzie dążący do utworzenia sobie przestrzeni życiowej, w ramach której będą mogli cieszyć się określonym stopniem niezależności i swobody. Osoba niepełnosprawna w dyskursie pierwszej kategorii badanych to zatem ktoś potrzebujący pomocy i definiowany w odniesieniu do potrzeby uzyskiwania pomocy, na co wskazują działania oraz działania „na”, jak również tendencja do opisywania „bezradności” osób niepełnosprawnych. W dyskursie o osobach niepełnosprawnych, w którym funkcjonują badani uprawiający sport, pojawia się tendencja do odchodzenia od określania niepełnosprawności w kategoriach bezradności i nieumiejętności ludzi, którymi należy się zaopiekować. W zamian proponuje się myślenie w kategoriach „asystowania” zgodnie z oczekiwaniami osób niepełnosprawnych. Natomiast w relacji ludzi pełno- i niepełnosprawnych powinno być z założenia mniej miejsca na relacje podrzędności i nadrzędności obecnej w systemie „pomocy podopiecznym”.

Analiza wypowiedzi badanych, którzy nie wykazywali aktywności fizycznej, pokazała, że osoby

niepełnosprawne postrzegane są przede wszystkim przez pryzmat niepełnosprawności i to ona dominiuje w ich społecznym wizerunku. Natomiast osoby aktywne, uprawiające sport prezentują tak zwany rozwojowy model niepełnosprawności (Bystrowski 2010: 127)², który charakteryzuje się odejściem od koncentrowania uwagi potencjalnego odbiorcy przekazu na niepełnosprawności i skierowaniem jej na inne aspekty egzystencji jednostki, które w odbiorze społecznym są niedostrzegane, a składają się na całość jej człowieczeństwa. Celem tego podejścia jest oderwanie się od niepełnosprawności danej jednostki i skierowanie uwagi odbiorcy na inne aspekty, tworząc z niepełnosprawności nie jedyny, jak wcześniej, aspekt człowieka, ale jeden z wielu. Oznacza to, że w treści przekazu nie ma niepełnosprawności jako centralnej kategorii prezentowania siebie i koncepcji własnego „ja”, a miejsce to zajmuje aktywność sportowa, która zostaje włączona w zasób definicji siebie jednostki. W ten

² Piotr Bystrowski (2010: 127), odwołując się do koncepcji stopnia nasycenia przekazu niepełnosprawnością, wyróżnia cztery podstawowe modele prezentowania osoby z dysfunkcjami organizmu: podejście medyczne, społeczne, integracyjne i rozwojowe. Model pierwszy, medyczny, przedstawia niepełnosprawność jako pierwszoplanowy i jedyny widoczny element wizerunku człowieka. Osoba z dysfunkcjami organizmu jest prezentowana nie jako człowiek, ale jako istota medyczna, jednostka chora, upośledzona, wymagająca troski i opieki innych osób, czyli ustawicznej ingerencji ze strony innych osób. W modelu drugim, społecznym, człowiek niepełnosprawny nie jest już statystą, biernym obserwatorem zdarzeń, ale jest ich aktywnym uczestnikiem. W tym podejściu człowieka niepełnosprawny jest narratorem swojej historii i jest on prezentowany jako bohater sam w sobie. W modelu trzecim, a więc integracyjnym, wyraźny jest drugi element przekazu, a więc człowiek niepełnosprawny. Nie jest to jednak „superbohater” ani „podopieczny” zdany na łaskę innych, ale pomimo niepełnosprawności aktywny człowiek w różnych sferach życia społecznego. Wreszcie w modelu czwartym, rozwojowym, człowieka niepełnosprawnego ukazuje się tak, aby uwagę koncentrować nie na samej niepełnosprawności, a na innych określających go cechach. W ten sposób podkreśla się te właściwości osoby niepełnosprawnej, które w społecznym odbiorze często są niedostrzegane i niewidoczne, a składają się na całość jednostki.

sposób przechodzi się z pozycji „lamentującej”, „roszczeniowej”, silnie utrwalonej w stereotypowej percepcji społeczeństwa, w kierunku wypromowania wizerunku osoby niepełnosprawnej, w którym kluczowe miejsce zajmuje aktywność życiowa – w tym wypadku jest nią uprawianie sportu.

Przeprowadzone badania dowodzą, że aktywność sportowa posiada pozytywny wpływ na sposób definiowania siebie i otaczającej rzeczywistości przez osoby niepełnosprawne. Dzięki niej ludzie z różnego rodzaju dysfunkcjami organizmu są w stanie zmienić nie tylko sposób postrzegania siebie, ale także wpłynąć na ich odbiór przez otoczenie (por. Żukowska 1999). Osoby uprawiające sport mogą poprzez własne działania polegające na sukcesywnej, powtarzalnej i zaplanowanej aktywności fizycznej przyczynić się do poprawy kondycji własnego organizmu, zdobyć dodatkowe umiejętności praktyczne oraz znacznie zwiększyć swoją sprawność funkcjonalną. Co więcej, osoba uprawiająca sport zaczyna postrzegać własne ciało w innych kategoriach niż te, które wynikają z niepełnosprawności organizmu i cielesnej dysfunkcjonalności (Niedbalski 2015). Przekraczanie kolejnych psychicznych barier i fizycznych ograniczeń oddala osoby niepełnosprawne od poczucia przypisywanego im stygmatu, prowadząc do definiowania siebie w nowych, „znormalizowanych” kategoriach. Niepełnosprawne ciało przestaje być nieprzekraczalną przeszkodą, barierą nie do pokonania, a zyskuje inne, nieznanne oblicze, w którym podkreśla się drzemający w nim potencjał i nieodkryte dotychczas możliwości (por. Ostrowska 1994).

Sport, wpływając na cielesność, dowartościowuje osobę niepełnosprawną, która zamiast poczucia

uwężenia we własnym ciele, zyskuje poczucie tego, że posiada czy też odzyskuje kontrolę nad ciałem i w konsekwencji nad własnym życiem. W ten sposób ciało, nawet niepełnosprawne i dysfunkcyjne, może stać się kapitałem, pod wa-

runkiem, że jednostka wykroczy poza jego biologiczne postrzeganie, a skoncentruje się na ciele jako „materiale”, który można przekształcać, modernizować i udoskonalać (por. Kowalczyk 2003: 200).

Bibliografia

Barnes Colin, Mercer Geof (2008) *Niepełnosprawność*. Przełożył Piotr Morawski. Warszawa: Wydawnictwo „Sic!”.

Bedyńska Sylwia, Rycielski Piotr (2010) *Kim jestem? Przeciwdziałanie stereotypizacji i stygmatyzacji osób z ograniczeniami sprawności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Błaszczak Maciej, Przybylski Łukasz (2010) *Rzeczy są dla ludzi: niepełnosprawność i idea uniwersalnego projektowania*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Brzezińska Anna Izabela, Pluta Jacek, Rycielski Piotr (red.) (2010) *Wsparcie dla osób z ograniczeniami sprawności i ich otoczenia. Wyniki badań*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Bystrowski Piotr (2010) *Analiza koncepcji prezentowania człowieka niepełnosprawnego w mediach ze względu na stopień nasycenia przekazu niepełnosprawnością* [w:] Anna Andrzejewska, Józef Bednarek, red., *Osoby niepełnosprawne a media cyfrowe. Z pogranicza teorii i praktyki*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, s. 121–138.

Czyżewski Marek (2005) *Dyskurs* [w:] zespół pod kierunkiem Władysława Kwaśniewicza, red., *Encyklopedia Socjologii. Suplement*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza, s. 50–58.

Dudkiewicz Magdalena (2006) *Zastosowanie analizy pola semantycznego i analizy „gloss” dla zaprezentowania sposobu postrzegania świata społecznego*. „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 2, nr 1, s. 33–52. Dostępny w Internecie <http://www.qualitative-sociologyreview.org/PL/volume2_pl.php> [dostęp 20 kwietnia 2015 r.].

Fatyga Barbara (2014) *Pole semantyczne jako narzędzie analizy publicznego dyskursu o prawie autorskim* [w:] Barbara Fatyga i in., red., *Raport końcowy z badania dyskursu publicznego o prawie autorskim w Polsce w latach 2012–2013*. Warszawa: ISNS, s. 2–10.

Frąckiewicz Lucyna, Koczur Wiesław (2010) *Zabezpieczenie społeczne osób niepełnosprawnych*. Katowice: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej im. K. Adamieckiego.

Giddens Anthony (2002) *Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*. Przełożyła Alina Szulżycka. Warszawa: PWN.

Jabłońska Barbara (2012) *Wiedza i władza w krytycznych studiach nad dyskursem – szkic teoretyczny*. „Studia Socjologiczne”, nr 1 (204), s. 75–92.

Kazanowski Zdzisław (2011) *Przemiany pokoleniowe postaw wobec osób upośledzonych umysłowo*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

Kowal Katarzyna (2012) *Doświadczenie własnej cielesności przez biorców kończyny – socjologiczne studium zrekonstruowanego ciała*. „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 8, nr 2, s. 152–199. Dostępny w Internecie: <<http://www.przegladsocjologiijakosciowej.org>>. [Dostęp 10 czerwca 2014 r.].

Kowalczyk Stanisław (2003) *Społeczno-integracyjna funkcja sportu* [w:] Zbigniew Dziubiński, red., *Społeczny wymiar sportu*. Warszawa: Salezjańska Organizacja Sportowa RP, s. 25–30.

Niedbalski Jakub (2015) *Analiza mechanizmów oddziaływania sportu na sytuację życiową osoby niepełnosprawnej – ujęcie z perspekty-*

wy socjologii interakcji. „Niepełnosprawność i Rehabilitacja”, nr 4, s. 33–54.

Nijakowski Lech M. (2008) *Mowa nienawiści w świetle teorii dyskursu* [w:] Anna Horolets, red., *Analiza dyskursu w socjologii i dla socjologii*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, s. 113–133.

Nowicka Ewa, Głowacka-Grajper Małgorzata (2015) *Osoba niepełnosprawna: bohater, podopieczny czy jeden z nas? Konstruowanie społecznych kategorii swojskości i obcości w wypowiedziach pracowników programów asystenckich*. „Studia BAS”, nr 2(42), s. 67–93.

Ostrowska Antonina (1994) *Badania nad niepełnosprawnością*. Warszawa: IFiS PAN.

Rancew-Sikora Dorota, Pawliszek Piotr (2012) *Wprowadzenie do socjologicznej analizy dyskursu (SAD)*. „Studia Socjologiczne” nr 1(204), s. 5–15.

Robin Régine (1980) *Badanie pól semantycznych: doświadczenia Ośrodka Leksykologii Politycznej w Saint-Cloud* [w:] Michał Głowiński, red., *Język i społeczeństwo*. Warszawa: Czytelnik, s. 205–282.

Sahaj Tomasz (2013) *Niepełnosprawni i niepełnosprawność w mediach*. Warszawa: IRSS.

Smoczyńska Karolina (2010) *Przestrzenie relacji społecznych. Osoby z ograniczeniami sprawności w społecznościach lokalnych i wirtualnych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.

Szarfenberg Ryszard (2008) *Pojęcie wykluczenia społecznego*. Warszawa: Instytut Polityki Społecznej UW.

Trutkowski Cezary (2000) *Społeczne reprezentacje polityki*. Warszawa: Scholar.

Wodak Ruth, Krzyżanowski Michał (red.) (2011) *Jakościowa analiza dyskursu w naukach społecznych*. Warszawa: Łośgraf.

Wołowicz-Ruszkowska Agnieszka (2013) *Zanikanie? Trajektorie tożsamości kobiet z niepełnosprawnością*. Warszawa: Wydawnictwo APS.

van Dijk Teun (2001) *Dyskurs jako struktura i proces*. Przełożył Grzegorz Grochowski. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

Żukowska Zofia (1999) *Aspekty socjopedagogiczne leczniczej aktywności sportowej* [w:] Jan Ślężyński, red., *Sport w rehabilitacji niepełnosprawnych*. Kraków: Polskie Stowarzyszenie Osób Niepełnosprawnych, s. 25–31.

Cytowanie

Niedbalski Jakub (2018) (Re)konstruowanie własnej (nie)pełnosprawności – przemiany w sposobie percypowania siebie osoby z dysfunkcjami ciała uprawiającej sport. „Przegląd Socjologii Jakościowej”, t. 14, nr 3, s. 158–177 [dostęp dzień, miesiąc, rok]. Dostępny w Internecie: <www.przegladsocjologiijakosciowej.org>. DOI: <http://dx.doi.org/10.18778/1733-8069.14.3.09>.

(Re)Construction of Own (Dis)Ability—Transformations in Self-Perception of a Person with Bodily Dysfunctions, Practicing Sports

Abstract: The article is intended to analyze reconstruction of an image related to two categories of disabled persons: those physically active and passive. On the one hand, I focus on the way, which the disabled individuals perceive their own situation in, considering their status as persons who practice or do not practice sport. On the other, I attempt to determine how the said individuals reconstruct their image subject to assessment by others, depending on whether they are physically active or passive. For that purpose, I make references to the disabled individuals' opinions on their own (subjective self), and their evaluation of how they are seen by the fully capable persons (reflected self). In other words, it is confrontation of an image of physically active and passive persons with opinions and feelings experienced directly by the respondents, with their image arising from other people's opinions.

Keywords: disability, activity, passivity, sport, self, qualitative research